

ГАРЭЦКІЯ Ў МАСТАЦКІМ ПАНТЭОНЕ ВАСІЛЯ ЗУЁНКА

У мастацкім свеце Васіля Зуёнка няма лаг твораў, у якіх аўтар звяртаецца да канкрэтных, знакавых для яго асоб. Зуёнкаўскія паэтычныя пантэон прадстаўлены постацамі, што засведчылі сваю выключнасць у розныя часы — ад старажытнасці да нашых дзён — і ў розных сферах жыцця — ад земляробства да палітыкі і касманаўтыкі. Пачэснае месца ў ім займаюць прадстаўнікі ўнікальнай смі і Гарэцкіх: Максім, Гаўрыла і Радзім. Асоба кожнага з іх сапраўды неардынарная, уражае шматграннасцю таленту, шчырыя круталіцы і зацікаўленасцю, важнасцю здзейсненага, нязломнасцю духу.

У вершы «Гарэцкія», прысвечаным «*Радзіму Гаўрылавічу Гарэцкіму — акадэміку-геолагу*» і напісаным у юбілейны для адрасата год (1998), В. Зуёнак стварае паэтычны летапіс слаўтага роду, знаходзіць у мінулым прычыны яго трыумфаў і вігальнай сілы. Згодна з вершам, паэтычны радавод Гарэцкіх бярэ пачатак ад першапролка славянскага племені радзімічаў, ад тых часоў, калі агнём ачышчаліся дзяліны для пасеваў: «*Гайдаліся непраў арэлі, / Ад полмы неба зно: / Дзяліны над высеў гарэлі, / Каб жыта кучыста расло. // Не ворагам тучы шумлівай, / А быў хлебодайцам агонь: / І ляда рабілася нівай, / І грэлі зварыты далонь...* // *І крочыў гарэлем Гарэцкі — / Гараты — радзіміч Радзім: / Сахо гарду старасвецкай, / Лёвым «смыком» скарэдзіў...* // *З тае дзіўнай і павялося — / Трыбушчае племя ўрасло: / Трубою капоссе вілося, / І слова, як зерне, было*»⁶. В. Зуёнак прапанаваў уласную версію этымалогіі прозвішча і звязвае яго паходжанне з гарэннем, судносіць з вобразам-архетыпам агню. Такая паэтычная асацыяцыя невядакладная: дзейнасць Гарэцкіх на карысць Балькаўшчыне сучаснікамі ўспрымаецца як гарэнне — служэнне ў імя высокіх ідэй і памкненняў.

Вобразная сістэма верша ўвогуле палкам засноўваецца на архетыпах — жыта, ніва, коласа, зерня, арагата. Такая насычанасць сэнсава значымі для беларускага космасу вобразамі нараджае другі план успрыняцця — героі верша паўстаюць важнымі, асноватворнымі складнікамі нацыянальнага свету, міфалагізуюцца і гералізуюцца, чаму садзейнічае таксама і згадка Максіма і Гаўрылы ў адным шэрагу з язычніцкім і хрысціянскім персанажамі: «*Шоў баранюю Ярыла, / Пятрок сенджы-*

⁶ Тут і далей пытанні палітопа на рукапісах В. Зуёнка.

цкіх касті, — / І сурху зямельку Гаўрыла, / І несна акрыльвору Максім». Праз гэтыя вобразы мастакоўскай фантазіі сумяшчае ў эскізе-малюнку сьвянскай працы розныя эпохі: паганскую (да яе адсыліла ўпамінанне Ярылы), хрысціянскую (у імені Пятрок бачыцца алюзія на біблійнага апостала) і эпоху нацыянальнага адраджэння, што прыпала на час актыўнай працы братаў Гарэцкіх. Незнікомасць папярэдніх набыткаў, пераемнасць пакаленняў, сувязь даўніны з сучаснасцю падноўваецца ў вобразе адрасата — Радзіма Гаўрылавіча: «*А следзім — Радзім, як радзімка / На матчынай цёпай шынах...* // *Гарэцкія — лёсу сьвязінка / Радзіміч. І — меч у руцэ! / Той самы, што ўзяў над Пагоняй / Крылаты засмукнік-вар...* // *Гарэцкія, — мройнасць у кране / І ў корані — мудрасці дар // Гарэцкія, — рытмы глыбіняў / І роднай зямлі галасы. // Гарэцкія, — весняца ў сыне / Нашчадкаў нязломных часы...*». Для характарыстыкі роду Гарэцкіх аўтар ужывае яшчэ адзін вобраз-архетып — дрэва. У славянскай міфалогіі дрэва (дрэва жыцця) паўстае сімвалам светабудовы, што таксама з'яўляецца надзвычай трапнай аналогіяй для аўтэнцічнага гістарычнага ролі, якую выконвае гэта сям'я ў жыцці беларускай нацыі.

Згаданую ў разгледжаным творы метафару глыбіняў В. Зуёнак развівае ў вершы 2013 года. Назва твора «Глыбіні» звязана з прафесійнай дзейнасцю Радзіма Гаўрылавіча — вядомага беларускага геолога, доктара геалагічна-мінералагічных навук. Аднак побач з літаральнай смантыкай у мастацкім тэксе разліваюцца і іншыя сэнсы (глыбіні гісторыі, глыбіні духоўнасці, глыбіні культурнай памяці): «*Надзяліў Бог нябеснымі крыламі, / Каб у непра зямлях углядзецца / Мога вышыняў Радзім Гаўрылавіч — / Акадэмік з роду Гарэцкіх. // Хай гісторыкі званіць шчытатмі — / Хоць іх лёс яго ў іншых настронках: / Ён зямлю, нібы кнігу, чытае — / Пласці за пласцім гартае старонкі. // Чым багатыя нашы глыбіні, / Ён высевае, як на рэнтгене. // Не! — такая зямля не згіне! — / Так сьведчае Гарэцкіх Геній!*». Адна з сэнсавых дамінантаў мастацка-вобразнага свету В. Зуёнка — аксіялагічная апазіцыя «зямля — неба», знігаваная з матывам паданасці дзювох стыхій у чалавеку, — атрымала ўвасабленне ў гэтым творы праз вобраз «нябесных крыл», якім падкрэсліваецца абранасць асобы героя і яго роду, апантанасць уласнай, зямной, працай, што і абумоўліваюць добры пшён.

Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі згадваецца і ў вершы «Хто ты, мой народ?» (2001). У адрозненне ад разгледжаных мастацкіх тэкстаў, пафас і настрой тэлага твора дыметральна процілеглы: «*Хто ты, мой народ? Ці ты ёсць? — Альбо не? / Хто я, мой народ, калі я цябе страціў? / Вякамі нязбытнасць драпе і гне, / І чыяны свой баль чужакі ў нашай хаце...* // *Суседзі: хто ўдарыць, а хто штурхне, — / Ці мала ўсёякіх наўкоп супастаў...* // *А ты ўсё трымаеш — жывы — у труне, — / Я —*

крыж над тэбю з душою расцятай». Вярш адначасова вельмі асабісты і літаратурна-традыцыйны: вобразы раскрыжыванай душы, краіны паміж сумніўных суседзяў, недагледжанана Беларускага Дому не новыя для нацыянальнага слоўнага мастацтва. Як уцвяляцца, іх ужыванне толькі падкрэслівае драматызм сітуацыі, што выклікае трывогу паэта, наводзіць на думкі пра непазбыўнасць і туліковшч Беларускага Шляху. Змешчаны ў пакуль не выдадзенай кнізе «Верткальныя рэкі святла», «*верш сутоку тысячагоддзяў*» разам з іншымі творамі прамадзінскай лірыкі ілюструе душэўны стан мастака на мяжы эпох і выдзяляе балючы роздум над праблемамі гістарычнага бяспамітства, нацыянальнай перааўленасці, бязмоўнасці народа, стану краіны ў эпоху духоўна-сацыяльнага хаосу.

Каб давесці зняважанаму суседзямі беларусу яго вартасць, яго геаграфічнае прадвызначанае права на «пацэсны пасад між народамі» Еўропы, паэт апялюе да аўтарытэту спецыяліста-землязнаўцы – Радзіма Гарэцкага. «*Стано (так заведчыў Гарэцкі Радзім / Разлікам вучоным) у цэнтры Еўропы, / Крычу і зыкаю: нурэка, ты зблудзіў / І ў цэнтры Еўропы брыдзеш чарнапропам...* // *Нурэка, ты не бачыш дарогі людской, / Ці вочы твае хтосці прывідна засціў: / То бліжне паліда, як стронга друкой, / То зноў у вірах захынаецца шчыце...* // *У вочы твае я гляджу не здага – / І ўсё, як пазначана лёсам, прымаю...* // *Хіто ты, мой народ, – людзі скажучы пасля, / Хіто я? – Без цябе проста сэнсу не маю...*». Біблейная падсветка надае адпаведна ідэяна-сэнсавы адценні: вобраз паэта, які застаецца з народам у любых умовах, імкнецца прасвятліць яго, трансфармуецца ў вобразе прарока, аднак пры гэтым не ўзвышаючыся, застаючыся блізім і даступным.

Трагічныя моманты біяграфіі двух нацыянальных прарокаў – Янкі Купалы і Максіма Гарэцкага, – успаміны пра іх заўчасна абарваныя жыццё пераасэнсоўваюцца ў вершы «Прадчуванне» (1998). «*То ўноч прымоўціца Гарэцкі, / То ўдзень – Купалаўскі пратэйт...* // *І голас прасіцца наарэціца, / А ўсцяжэ і ўспыб – калымскі лёд. // Лёд – і на сэрцы, і ў краіне, / Дзе бог – еўсаты вартыць...* // *І голас... – быціам ва ўстаміне, / Але як сённяшні, жывы...* // *Што ў гэтым голасе? І чый ён? / Ці гэта прадчуванне зор – / І лёс чырвонай Камілучы / Занёс над геніем танор?...*» Разрозненныя аліюзі звязваюцца ў адзінае мастацкае пэлае матывам трывожнанага прадчування – магчымасці паўтарэння трагічных эпізодаў беларускай савецкай і сучаснай гісторыі ў сённяшнім свеце.

Вынікам роздуму В. Зуёнка над беларускай сучаснасцю стаў твор «Пра сябе, як пра нас...» (2012): «*Я МНОГАЕ ПЕРАДУМАЎ / За свой некаторыткі ёкс: / Адкуль карэнні паслуду / Расціць твае, чадаек? // Не мой*

чадаек, безаблітны, / Што ёсць і жо няма, / Не выкамень дагістарычны, / Што недзе ў выках задырмаў: <...> // Я пра сябе, хто з усімі / Зліўся ў адзіны ниток, – / Там і крычу шпосіны: / «З сябе пачынай, браток!...» Мастацкі тэкст мае ўсе адзнакі пра-эпау, у якім, як відэма, у апошнія дзесяцігоддзі выдавочна ўзмацнілася роля суб'ектыўна-выдзяленанага пацатку і пазначылася тэндэнцыя да эканоміі маўленчых сродкаў: класічныя коласеўскі тып пазмы амаль поўнасьцю выпячоніўся творамі, невялікі аб'ём якіх утрымлівае ў сабе глыбокую змястоўнасць, апісальнасць са-ступіла месца інтэлектуальнасці, прадметнай канкрэткі – шматмернасці і шматзначнасці вобразаў. Магчымасць праблематыкі, спалучэнне публіцыстычнасці і філасафічнасці, актуалізацыя нацыянальнай ідэі, шырокі гістарычны фон, што ствараецца за кошт згадак слаўных пацэдэй і асоб мінулага, а таксама праз апеляцыю да слова выбітных літаратурных папрэднікаў, дэвалюцыю гаварыць пра твор В. Зуёнка як пра ўзор сучаснага паэмнага жанру.

Невялікая паэма мае падзаглавак «*Аварог – з душавысцінасцю двух Максімаў: Багдановіча і Гарэцкага*». «Душапрысцінасць» класікаў выдзяляецца праз эпіграфы, якія вызначаюць агульны фон і надаюць адносна ідэяна-сэнсавую завершанасць кожнаму з трох раздзелаў (раздзел адкрываецца думка эпіграфамі, якіх, адпаведна, усяго шэсць). У першай частцы ажыццўляецца мастацкае асэнсаванне праблемы «асоба ў гісторыі», «краінік і народ». В. Зуёнка, зыходзячы з уласнага адчування гістарычнага моманту, змрочна адчуваецца на Купалава спадзяванне, выказанае ў «Песні будаўніцтва» (1931): «*Прыйдзе новы – а мурды – гісторык, / А ён прыйдзе – ужо ён ідзе...*» (Купалаўскія радкі ўключваюцца ў аўтарскі тэкст). Згодна з паэтам-сучаснікам, спадзяванні нацыянальнага прарока пакуль не спраўдзіліся...

Праблема самаідэнтыфікацыі беларуса, чыя «псіхіка <...> не хоча нават і звацца псіхікай маскоўлаў» (М. Гарэцкі) – мікратама другой часткі. Паэт, прыводзячы моцныя аргументы і неабвержывыя факты ў якасці доказаў, уступае ў завочную палеміку з нябачным апанентам, які атакаваў нас з усходнім суседам, заўважваючы, «*Што тыя ж рускія мы, / Толькі са знакам якасці*». Дзесяці абгрунтавання выдавочнага, але, на жалд, нябачнага для некаторых, аўтар робіць эжурсы ў мінулае (тэма

⁷ Гэта другі з двух падзаглавоўкаў твора. Першы – «*На скаржосці павіці: Ф. А. Піскуной, стваральнік "Вылікаа слоўніка беларускай мовы"*» – пацярпае мастацкі пантэон В. Зуёнка, далучаючы ў яго неардынарнага чадавека, хміка па адчукацы, што прысвціў сябе служэнню Слову. Твор далучаецца «*19 лістапада – 25 снежня (нарадэжэнне Хрыстова – на зрыдарыскі календары) 2012 г.*». Жыццё Ф. А. Піскунова заўчасна абарваўся 5 красавіка 2013 г. – праз некалькі месяцаў пасля з'яўлення гэтага тэксту.

гісторыі, зайўленая ў першым раздзеле, паслядоўна развіваецца ў наступных): «Пасведчыце: Глеб з Усяслава, / І Вітайт з Міндоўгам, — былі! — / Былі ў нас — і меч, і дзяржава, — / Як здохна ў лодзях на зямлі». У пазме актуалізуецца дыхатамія «мінулае — сучаснасць», першы складнік якой утрымлівае становачую канатальню, другі — адмоўную. Сканцэп-травана ў паэтычным радку выдзяляюцца актуальныя ў нашы дні праблемы: засяроджанасць чалавека на «чарпы і шкарпы», ангажаванасць прадстаўнікоў праваславаўнай царквы, гэтавая залежнасць ад суседзёў і, бадай, самая балючая — праблема бязмоўя.

В. Зуёнак выступае віртуозным палемістам, выкарыстоўваючы багаты мастацкі інструментарый. Розныя рытмічныя малонкі асобных фрагментаў (пачатак новага сэнсавата фрагмента пазначаецца прыф-тавым вылучэннем), іх неаднолькавая эмацыйная афарбоўка, слоўная гульня і каламбур, ужыванне іншамовнай лексікі, пераважна русізмаў, надаюць аўтарскаму аповеду то іранічнасць і нават саркастычнасць, то засяроджаны філасафізм, то гарачую публіцыстычнасць. Пяст за-кііке кожная пачаць нацыянальнае адраджэнне з сябе: «Пачнём! — усе і пачынаецца, / Капі дасежынкамі «я» / Ў магутнае «мы» зліваюцца — / Адзіствам: кудзіна — сям'я».

Заключная частка — своеасаблівае паэтычнае праграма дзеянняў па адбудованні будучыні Беларусі: «ПАЧНЁМ ЖА з дробязі самай: / Хай дзеці ў вас прызвычацца / Замест «С добрым утром, мама» / Штод-ня гаварыць «Добрай раніцы»...». Твор «Пра сябе, як пра нас...» інтэр-тэкстуальны па сваёй прыродзе. Акрамя эпіграфу, прысутнасць чужо-га слова рэалізуецца на ўсіх узроўнях: тэкст насычаны гістарычнымі і літаратурнымі аллюзіямі і рэмінісцэнцыямі, адсылкамі да асоб і падзей мінулага і сучаснасці. Прынамсі, у памятаты сябе, апроч Вадановіча і Гарэцкага, аўтар бярэ Анатоля Валотіна і Максіма Танка, паэтычныя радкі якіх узаўдзяюцца ў творы. Фінал паэмы, яе кульмінацыйны мо-мант, ухільвае сабой малітву за будучыню беларускай нацыі, якая немаг-чыма без мовы: «Народ пранісе цябе, родная мова, / Святлом нез-гасітым у сэрцы сваім / Праз цемру і годы змганінняў суровых... / І сёння, капі перад лёсам стаім, — // Я таксама, таксама — маюся / І прашу: памасжы нам, Бог... / Слова маці — душа Беларусі, / Наша існас-ць і наш абарод...».

Інтэнзійна паэмы-абярога сутучная выказаным у эпіграфіх «разватам і думкам» М. Гарэцкага — класік айчынай літаратуры, разам з братам і пішменнікам, невыпадковы ў Зуёнкавай галерэі выбітных асоб. Перша-праходцы ў справе нацыянальнага самаўсведамлення і туртавання ай-чыннага інтэлектуальнага асяродку, аўтары выдатных мастацкіх твораў і навуковых прац у розных галінах ведаў, Гарэцкія па праву засведчылі

сваё ганаровае месца не толькі ў паэтычным пантэоне В. Зуёнка, але і ў нацыянальнай гісторыі і сучаснасці, на якіх заснавана будучыня.

Генадзь Кажмакін
(Мінск)

ВЫДАННІ СПАДЧЫНЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА (ДА 60-ГОДЗЯ РЭАБІЛІТАЦЫ ПІСЬМЕННІКА)

У 2018 г. мы павінны адзначыць важную юбілейную дату — 125 год з дня нараджэння Максіма Гарэцкага. Трэба праналізаваць, з чым ідзём да гэтай даты. Якія дасягненні ў плане вяртання спадчыны пісьменніка адбыліся ад пачатку яго рэабілітацыі ў 1957 г., іначай кажучы, за 60 гадоў.

Пасля XX з'езда кампартыі ў 1956 г., які стаў паваротным і лёсавызначальным у гісторыі тагачаснага савецкага грамадска-палітычнага ўтварэння, пачалася паступовая рэабілітацыя шмат якіх, раней рэпрэсаваных, грамадзян, у тым ліку і беларускіх пісьменнікаў. Віток палітыч-ных рэпрэсій у 1930-я гг. налзвычай адчувальным стаўся для Беларусі. Менавіта тут адбыўся паказальны палітычны працэс над так званымі нацлэмамі, капі палцрпела нават сама беларуская мова, вынікі чаго ад-чувалося дагэтуль. Тут былі асуджаны прадстаўнікі нацыянальнай інт-элітэнцыі па сфальсіфікаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі». Як вядома, ахварай стаў і Максім Гарэцкі.

У выніку гэтага ў Саюзе пісьменнікаў БССР заставалася ўсяго 14 чалавек. І капі адбывалася вяртанне ў гісторыю беларускай літара-туры імёнаў, раней забароненых, шмат хто ажываў для сябе новае. Малады на той час беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч у лісце ад 27 кастрычніка 1957 г. пісаў сябру Юрыю Гальперыну (інжынер, выпускнік БПІ, на той час жыву на Урале): «Навіны такія: на Беларусі ідзе кампанія супроць разбурэння помнікаў старажытнасці, пачынаю-ць друкаваць лодзях накіштат П. Гартнага, Галавача, у якіх чамусьці з паграсуючай аднамянітнасцю ўпамінаецца адна дата смерці — 37 год» (БДАМЛМ, ф. 56, воп. 2, спр. 12, арк. 27).

Заўважым, што гэта пісалася незадоўга да рэабілітацыі Максіма Гарэцкага, якая пазначаецца датай 15 лістапада 1957 г. Друкаванне яго твораў пасля такой палзеі пачалося чамусьці не вельмі хутка. Спачатку ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» за 19 снежня 1959 г. з'явілася публікацыя Максіма Гарэцкі. Стары прафесар: Ана-вяданне з кнігі «Досеіткі». Потым з'явілася вельмі сціплае для вя-лікага паводле абсягу і значэння творчасці класіка выданне Гарэцкі М. Выбранае. — Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1960 з пра-д-